

Elşən Mirişli

Gence şəhəri
tarixçi

V Yazı

Azərbaycanda 27 aprel faciəsinin son o xumuşlarımız, fəhlələrimiz, gənclərimiz, zabitlərimiz, əsgərlərimiz, kəndlilərimiz bu işğalın qurbanı olmuşdur!...

27 apreldən sonra edam və həbslər on illər davam etdi. Edam və həbs olunanların hamısı vətənpərvərlər idi.

...Azərbaycan türk xalqının məsələsi axan qanıdan göyərən milli irtibah rus ağalığının son qəbir daşı olacaqdır. 1923-cü ilin 28 mayında yenə gizli "Müsavat" mərkəzi heyətinin Azərbaycanca çap və nəşr etdiyi bəyannamədə yazılırdı: "Əsarətin qarşılığı və boğucu zidətlər içində yenidən məsud günlərimizi xatırlayınq. Bu gün 28 Maydır. O 28 May ki, siyasətin səhnəsinə müstəqil bir Azərbaycan dövləti çıxardı. Azərbaycan türkünün qəlbində unudulmaz bir istiqlalçılıq və azadlıq xatirəsi buraxdı. Bu gün Rusiyanın istibdadı altında bütün vətənpərvərimiz boğulur, çığırılır, qəlbimizdə o istibdadı qarşı böyük bir nifrət və mübarizə hissi bəsləyən bu hissi cəhəmə təhrik edən qüvvət 28 Mayın müqəddəs xatirəsidir."

"28 May tarixini xatırladıqca Azərbaycan türklərinin qəlbində istiqlal atəşi sönməyəcəkdir. Bu gün Azərbaycan türklərinin tarixində açılan böyük bir dövrün ibtidasıdır. Bu gündən etibarən Azərbaycan türkləri beynəlmillət siyasət səhnəsinə atılaraq dövlət həyatı yaşamağa başladılar. Azərbaycan türklərinin öz mədəni və milli inkişafı yolunda illərcə çalışdıkları bu gün qəti bir nəticə ilə başa çatmışdır. Azərbaycan milli, mədəni və iqtisadi inkişafın rəhni olan siyasi istiqlalını qazanmışdır".

İstiqlalın necə və nə kimi mübarizələrlə nəticəsində qazanılmış olduğunu xülasə etdikdən sonra bəyannamə "İstiqlal bəyannaməsi"nin maddələrini təkrar və ona əlavə edir: "Vətəndaşlar, beş il bundan əvvəl istiqlalımızı elan edən bəyannamə Azərbaycan türklərinin Milli Proqramıdır. Anadolu türkləri öz milli proqramlarını elan etdilər və bütün dünya qarşısında onu silah gücünə qorudular. Bu gün Anadolu azad və müstəqildir. Böyük qaradaşlarımız olan Anadolu türklərindən ibrət alaraq Azərbaycan Milli Proqramını son qətrə qanımaza qədər müdafiə etmək milliyət və namus işimizdir.

Yaşasın Azərbaycan istiqlalının təmsilçisi olan üç rəngli bayrağımız. Qəhr olsun Rusiya hakimiyyəti və əsarəti! İşğala qarşı mübarizə aparan gizli "Müsavat" mərkəzində 27 aprel, 26 may və 15 iyulda yayılan bu bəyannamələr, "İstiqlal" qəzetində çıxan məqalələr, habelə xaricdən gələn "Yeni Qafqaz", yaradılmış gizli təşkilatlardakı konfranslar, damaklardakı məşğələlər istiqlal eşqi ilə yanan idealist bir nəsil yaradırdı.

Sonralar Azərbaycan Kommunist partiyasının məsul katibi olmuş o zamankı "çeka" reisi Bağırov 1925-ci ilin sonlarında Azərbaycan Kommunist partiyasının 16-cı Bakı konfransında "Müsavat" partiyasının fəaliyyəti haqqında aşağıdakı sözləri söyləmişdi: "Aprel inqilabından sonra xaricə qaçan müsavətçilər Azərbaycanın sovetləşməsindən üç gün keçməmiş öz tərəfdarlarını, dağılmış qüvvələrini, gizli özlərini toplamaq və mümkün olaraq şura hakimiyyətinin əleyhinə işləmək istəyirdilər. Onlar o zamankı

menşevik Gürcüstanı ilə əlaqə yaratmaq istəyirdilər, hətta həyasızlıqları o dərəcəyə çatmışdı ki, gizli şəkildə bizim hərbi hissələrimizə soxulmaq fikrinə düşmüşdülər. Bu hissələrdə özlərini yaratmaq fikri ilə yaşayırdılar".

Müsavətçilərin və onların təsiri altında olan bir qisim ziyalıların sovetlər əleyhinə fəaliyyətdən geri qalmadıklarını bildirdikdən sonra Bağırov sözlərini davam edərək deyirdi: "Onlar yalnız "Yeni Qafqaz"la kifayətlənməyərək fəaliyyətlərini gənclər içərisində və müəssisələrimizdə də yaymaq istəyirdi-

Bu əsnada yenidən aparılan ümumi axtarış nəticəsində "müsavətçilər" yenidən "çeka"nın zirzəmilərinə doldurulmuşdu. Musabəyovun işarə etdiyi birinci həbslər 1923-cü ilin sentyabrında olmuşdu. Türkiyə, İran və Avropa mətbuatında da haqqında aylarla bəhs açılan bu həbslər əsnasında zindana atılan "müsavətçilərdən" "Müsavat" partiyasından çıxmaq tələb olunurdu. Bolşevik platformasını qəbul etməyib və rus istilasına əleyhinə çıxanları Türkiyə millətinin düşməni elan etmək tələb olunurdu. Kirov və Mirzə Davud Hüseynovun iştirakı ilə keçirilən bu müzakirələr aylarla davam etsə də, bir nəticə verməmiş, nəhayət

biç edirdilər ki, bu üsullardan birisi də onların öz müxalifləri adından bəyannamələr verməkdən ibarətdir. Moskvadan gələn, adı çəkilən teleqraf da belə yalanı izhar etməkdədir. Bununla kommunistlər həm Azərbaycan xalqı üzərində özlərinin istəyinə bir təsir icra etmək, həm də millətpərvərliyi təmsil edən bir partiyanın onları tanıması şayəsi ilə əksinə düşüncələr haqqında xaricdə bir qənaət hasil etmək istəyirdi. "Müsavat" partiyasının xarici bürosu bu fikri nifrət və ikrahla təkzib edirdi.

"Azərbaycan ərazisi daxilində tək bir nəfər də rus nəzarətçisi olmayana qədər, milli əsaslı hakimiyyətdən, mü-

rən gənclər qranit qaya kimi durmuş, mətanət göstərmişdilər. Bu kimi şəraitdə onlar sorulan suallara cavab verməyi özlərinə təhqir sayaraq, qanunsuzluq edən cəlladların vicdansızlıqlarını özlərinə çarpmışdılar.

Solovki əsir düşməni 1923-cü ildə təşkil olunmuşdur. Azərbaycanca çoxlu görkəmli şəxsiyyət bura sürgün olunmuş və burada ölmüşdür. Sonralar bu həbs düşmənlərinə bənzərlerini sovet nümünəsindən götürərək Hitler Almaniyasında təşkil etmişdi. Almaniyada 1933-1945-ci illərdə hakimiyyətə olmuş partiya Nasional Sosialist Alman Fəhlə Partiyası adlanırdı.

Bolşeviklər "Müsavat"ın Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin kəndliyə torpaq, fəhləyə isə 8 saatlıq iş günü müəyyən edən islahatları ilə necə mübarizə aparacaqlarını bilmirdilər. Azərbaycan kommunistləri bu islahatları inkar etmirdilər. Lakin bildirdilər ki, guya "Müsavat" partiyasında yuxarı

İşğala qarşı Azərbaycan milli hərəkatı

lər. Gəncləri konfranslar vasitəsi ilə təbiyə etməyə çalışırdılar. Bu məqsədlə onlar gənclərin təbiyyəti üçün münasib təlimatlar nəşr edirdilər. Bəzi müəllimlər və bir sıra ziyalılar əllərində "müsavat ruhunda tərtib edilmiş proqramlar olduğu halda öz işlərini genişləndirirdilər".

Bağırovun təsnifinə görə bu təlimat iki cürdür:

Məktəblilərin özünü təbiyyəti ilə

yalnız "Müsavat"dan istifadə edilərək partiyanın buraxıldığı elan etmək təklif olunmuşdusa da, müsavətçilər bu təklifi də rədd etmişdilər. Heyət mərkəziyə həm "İstiqlal"da, həm də ayrıca bir bəyannamə ilə bu saxtakarlığa etiraz edilmiş və "Müsavat" partiyasının öz fəaliyyətini davam etdirdiyini bildirmişdi.

"Müsavat" partiyasının mərkəzi komitəsi gizli fəaliyyətə başlar-başlar

qəddəs istiqlal siyasi davasından "Müsavat" partiyası bir an üçün də olsun vaz keçməyəcək. Azərbaycan xalqının öz müqəddəratını təyin etməsi kimi təbbi hüququnun gerçəkləşməsi üçün ovunaraq, onun ayaqlar altında tapdanmasına yol verməyəcəyik, müstə-

Bir az deməli, bir az da dağınıq xarakterli bu bəyannamədə həqiqət olan cəhət "Müsavat"ın o zaman təbiyyə dövrü keçirməsidir. Azərbaycanın istiqlalı, Qafqazın birliyi və Türkiyə ilə ittifaq taktikasını olan kadrlar yetişdirmək vasitəsi ilə genişləndirmək istəyirdi. Bağırovun "Təlimat" adlandırıldığı sənəd Müsavat partiyası yanındakı gizli ali siyasi məktəbin proqramı idi. Bu proqram 1923-cü ildə aparılan axtarışlar nəticəsində ələ keçirilmişdir. Bu axtarışlar haqqında o zamankı hökumət rəisi Musabəyov 1923-cü il oktyabrında toplaşan Azərbaycan sovetlər qurultayında da bəyannamə ilə çıxış etmişdi. Musabəyovun həmin bəyannaməsinə görə; Müsavətçilər sovet hakimiyyətini yıxmaq üçün çalışmışlar. Bu məqsədlə təşkilatlarını genişləndirirlər. Lakin hökumət bu təşəbbüsdən xəbər tutmuş, çevrilişə başlıq edənləri yaxalamış, onlardan bir daha sovetlər əleyhinə çalışmayacaqlarına dair söz alaraq özlərini Bakıdan digər yerlərə köçürmüşdülər...

gənclərin təbiyyəti, Bağırov təlimatın məqsədini belə müəyyənləşdirirdi:

1. İstiqlal məfkurəsinin möhkəmləndirilməsi; 2. Türklərin qurtuluşu və birliyi fikri; 3. Rus istilalarına qarşı nifrət hissi bəsləmək; 4. Ümumi hazırlıq.

Bir az deməli, bir az da dağınıq xarakterli bu bəyannamədə həqiqət olan cəhət "Müsavat"ın o zaman təbiyyə dövrü keçirməsidir. Azərbaycanın istiqlalı, Qafqazın birliyi və Türkiyə ilə ittifaq taktikasını olan kadrlar yetişdirmək vasitəsi ilə genişləndirmək istəyirdi. Bağırovun "Təlimat" adlandırıldığı sənəd Müsavat partiyası yanındakı gizli ali siyasi məktəbin proqramı idi. Bu proqram 1923-cü ildə aparılan axtarışlar nəticəsində ələ keçirilmişdir. Bu axtarışlar haqqında o zamankı hökumət reisi Musabəyov 1923-cü il oktyabrında toplaşan Azərbaycan sovetlər qurultayında da bəyannamə ilə çıxış etmişdi. Musabəyovun həmin bəyannaməsinə görə; Müsavətçilər sovet hakimiyyətini yıxmaq üçün çalışmışlar. Bu məqsədlə təşkilatlarını genişləndirirlər. Lakin hökumət bu təşəbbüsdən xəbər tutmuş, çevrilişə başlıq edənləri yaxalamış, onlardan bir daha sovetlər əleyhinə çalışmayacaqlarına dair söz alaraq özlərini Bakıdan digər yerlərə köçürmüşdülər. Lakin bundan sonra da müsavətçilər arasında bir hərəkat və fəaliyyət olduğu sezilmiş və aşkara çıxarılan gizli bir mətbəədə hökumət əleyhinə bir qəzet buraxıldığı aşkara çıxarılmışdır.

maz Moskvada sürgündə olan partiya lideri Məmməd Əmin Rəsulzadənin (1884-1955) Avropaya qaçmasını təmin etməyə qərar vermiş və uzun hazırlıqdan sonra Məmməd Əmin bəyin qaçışı təşkil edilmişdi. O, İstanbulla gələrək milli nəşriyyat təsis etməyə başlamışdı. Moskva xaricdəki "Müsavat" fəaliyyətinin daxilində heç bir istinadçılıq olmadığını göstərmişdi. Həmin ilin sentyabrında aşkara çıxarılan "Müsavat" mətbəəsi və həmin mətbəədə nəşr edilməkdə olan "İstiqlal" qəzeti bolşeviklərin planlarını boşa çıxarmış, "Müsavat"ın mövcud olduğunu və fəaliyyətdən qalmadığını göstərən bir sübuta çevrilmişdi.

"Müsavat"ın əcnəbi ölkələrlə əlaqələr bürosu bu münasibətlə nəşr etdiyi bir bəyannamədə deyirdi: "Moskvadan əcnəbi qəzetlərinə istinad edilən bir teleqramda "Müsavat" partiyasının mərkəzi heyətinin sovet hökumətini tanıdığına aid bir bəyannamə nəşr edildiyi xəbər verilir. Bu xəbərə görə, kommunist partiyasının 12-ci Konqresində Milliyət məsələsinə aid qəbul olunan milli amalin tamamilə qəbul olunması şərti ilə "Müsavat" partiyası, daxilə və xaricdə bulunub-da Azərbaycan Şura hökuməti ilə münasibətlərini gəncləri Türkiyə millətinin düşməni elan edir. Hər növ azadlıq və şəxsiyyət azadlığından məhrum olunan Rusiyada, kommunistlər öz müxalifləri haqqında fitnəkar üsullar tət-

bid, güclü, şovinist düşməni əfv etməyəcəyik, bütün dünyaya car çəkəcəyik."

Saxtakarlıq böyük təsir göstərsin deyər özləri həbsdə ola-ola bəyannaməni imzalamış iki müsavətçi "İzvestiya" qəzetində 8 nəfər kimi göstərilmişdi. Fəqət, Musabəyovun qeyd etdiyi kimi və qəzetdə çap olunan sonra Müsavətçilərin ümumi dəyanəti, Çekadək işğəncələrə qarşı aclıq elan etmələri, onların Şimal dənizindəki Solovki adasına sürgün olmaları zamanı göstərdikləri yüksək qəhrəmanlıqlar və verdikləri qurbanlar "Müsavat" partiyasının tarixinə yeni şanlı səhifələr əlavə etdi.

...Bu kimi cəhənlər əzablarına dayanmadıqları üçün gənc vətənpərvərlər "aclıq" elan etmişdilər. Üç dəfə təkrar olunan "aclıq" nəticəsində məbusların Murmansk sahillərinə köçürülmələri haqqında qərar elan olunduca zavallılar çox sevinmişdilər. Şimal sahillərindəki Murmansk cənublu gənclər üçün ölüm və vərəm mənbəyi olduğu halda, buraya sürüləcəkləri xəbəri sevinclə qarşılayan zavallıların nə dərəcədə dəhşətli əzablara məruz qaldıqlarını təsəvvürə gətirmək çətin deyil. Bu qədr zülm, işğəncə və vəhşətə qarşı köks görən, müqəddəs ideal və müqəddəs vətən naminə, şanlı istiqlal yolunda canlarını qurban ve-

sinifi təmsil edənlər bu islahatları apardıqları üçün bunlar qəbul edilməzdi.

Ruslardan başqa müraciət etməyə bir mühit tapmayan Azərbaycan kommunist partiyasının orqanı "Kommunist" qəzeti "Müsavat"ın günahlarını aşağıdakı şəkildə müəyyənləşdirirdi:

1. "Müsavat" 1918-ci ildə gürcü menşevikləri və erməni daşraqları ilə birlikdə Zaqafqaziyarı Rusiyadan ayırmışdı. Bunu isə Azərbaycan kommunistlərinin qəbul etməsi mümkünsüzdü.

2. "Müsavat" Bakıda sovet hökumətini devirmək üçün 1918-ci ildə Türkiyə ordusunu yardıma çağırmışdı.

Yazının ardında yazılırdı: "Müsavat" partiyası mövcud olarsa vətəniyyət təkrar oluna bilər və Azərbaycan Rusiyadan qopub ayrılabilir bu isə rus proletarından ayrı düşmək deməkdir.

(ardı var)